

Історія

УДК 929:172.15:821.161.2.09

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.17015565>

Націоналістичні та феміністичні погляди Олени Пчілки в житті та творчості

Ігнатенко Марія,

здобувачка ступеня доктора філософії

кафедри історії України Житомирського

державного університету імені Івана Франка

м. Житомир, Україна, <https://orcid.org/0009-0009-9094-8527>

Прийнято: 23.08.2025 | Опубліковано: 31.08.2025

***Анотація:** Стаття присвячена дослідженню творчої та громадської діяльності Олени Пчілки (Ольги Петрівни Драгоманової-Косач) на основі комплексного аналізу висловлених феміністичних та націоналістичних ідей. У роботі розглянуто її художню, публіцистичну та просвітницьку діяльність як цілісну ідейно-світоглядну систему, у якій питання емансипації жінки нерозривно пов'язані з концепцією українського націєтворення. Мета дослідження – комплексне вивчення ідейно-світоглядної спадщини Олени Пчілки крізь призму поєднання феміністичних та націоналістичних мотивів у її літературному доробку та громадській активності. Методологія дослідження ґрунтується на використанні загальноісторичних методів – історико-біографічного та історико-генетичного – що дозволяють простежити еволюцію світоглядних позицій Олени Пчілки у контексті суспільно-політичних процесів свого часу, а також феміністичних підходів,*

спрямованих на виявлення та інтерпретацію гендерних аспектів її творчості та громадської діяльності. Такий міждисциплінарний підхід дав змогу комплексно розкрити взаємозв'язок націоналістичних та емансипаційних ідей у її спадщині. В результаті у статті здійснено текстуальний аналіз ключових творів письменниці з метою виявлення феміністичних мотивів, визначення образу жінки у національному проекті та простеження способів, якими авторка інтегрувала гендерні ідеї в дискурс української ідентичності. Окрему увагу приділено культурно-просвітницькій діяльності Пчілки, спрямованій на популяризацію української мови, літератури та фольклору як важливих інструментів формування національної свідомості. У статті введено в науковий обіг нові інтерпретації її творчої спадщини, що дозволяють переосмислити постать Пчілки поза межами родинно-центричного підходу та розглянути її як інтелектуалку з чіткою націоналістичною позицією. На основі викладеного можна зробити висновок, що діяльність Олени Пчілки є важливим прикладом синтезу національної та феміністичної свідомості у контексті українського модернізаційного руху початку XX століття. Її публіцистика та художня проза не лише документують історичні процеси, а й активно формують суспільне сприйняття ролі жінки та значення національної культури, демонструючи, що жіноча емансипація в Україні була тісно пов'язана з прагненням до державного й культурного відродження.

Ключові слова: *Олена Пчілка, фемінізм, націоналізм, український жіночий рух, суспільно-політичне життя.*

Nationalist and Feminist Ideas of Olena Pchilka in Her Life and Writings**Mariia Ihnatenko,**

PhD Student, Department of History of Ukraine,

Zhytomyr Ivan Franko State University,

Zhytomyr, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0009-9094-8527>

Abstract: *The article is devoted to the study of the creative and public activities of Olena Pchilka (Olha Petrovna Drahomanova-Kosach) based on a comprehensive analysis of her feminist and nationalist ideas. The research examines her literary, journalistic, and educational work as an integral ideological and worldview system in which the issue of women's emancipation is inseparably connected with the concept of Ukrainian nation-building. The aim of the study is to provide a comprehensive exploration of Olena Pchilka's intellectual heritage through the prism of the interrelation between feminist and nationalist motifs in her literary legacy and public engagement. The methodological framework relies on general historical methods—historical—biographical and historical—genetic—which make it possible to trace the evolution of Pchilka's ideological positions within the socio-political processes of her time, as well as feminist approaches aimed at identifying and interpreting gender aspects of her creativity and public work. This interdisciplinary approach makes it possible to reveal the complex interconnection between nationalist and emancipatory ideas in her heritage. The article carries out a textual analysis of the writer's key works in order to identify feminist motifs, define the image of women within the national project, and trace the ways in which she integrated gender ideas into the discourse of Ukrainian identity. Special attention is paid to Pchilka's cultural and educational activities aimed at promoting the Ukrainian language, literature, and folklore as essential instruments of national consciousness formation. The article introduces new interpretations of her legacy*

into scholarly circulation, allowing Pchilka to be reconsidered beyond the family-centered perspective and viewed instead as an intellectual with a distinct nationalist position. On this basis, it is concluded that Olena Pchilka's activities represent an important example of the synthesis of national and feminist consciousness in the context of the Ukrainian modernization movement of the early 20th century. Her journalism and prose not only document historical processes but also actively shape public perceptions of the role of women and the significance of national culture, demonstrating that women's emancipation in Ukraine was closely intertwined with aspirations for state and cultural revival.

Keywords: *Olena Pchilka, feminism, nationalism, Ukrainian women's movement, socio-political life.*

Постановка проблеми. Олена Пчілка (справжнє ім'я – Ольга Петрівна Драгоманова-Косач) – помітна постать українського культурного й інтелектуального простору кінця XIX – початку XX століття. У літературознавстві та історіографії її здебільшого згадують передусім як матір Лесі Українки. Хоча ця роль безперечно важлива, вона частково відсуває на другий план інші значущі грані її діяльності: публіцистичну, редакторську, перекладацьку, етнографічну, громадську та націоналістичну. У своїх текстах та суспільній активності Пчілка послідовно відстоювала ідеї щодо місця жінки в суспільстві, ваги мови та культури у процесі націєтворення, необхідності збереження національної ідентичності. Попри це, її світогляд та внесок у національний проєкт залишаються недостатньо вивченими з позицій сучасних підходів. Це зумовлює потребу переосмислити її образ – не лише як матері відомої поетеси, а як самодостатньої інтелектуалки з чіткою націоналістичною позицією.

В академічному дискурсі ідейна спадщина Олени Пчілки досі не отримала належного висвітлення. Перевага родинно-центричного підходу, що

робить акцент на її ролі матері Лесі Українки, призвела до маргіналізації її власних переконань, націоналістичних ідей та бачення ролі жінки у суспільстві. Застосування феміністичних методологій дає змогу вийти за межі усталених інтерпретацій та розглянути Пчілку як інтелектуалку, яка цілеспрямовано розвивала ідеї українського націоналізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші наукові спроби осмислення ролі Олени Пчілки у національно-культурному та жіночому русі з'явилися в еміграційному середовищі. У 1945 році, за сприяння Союзу Українок Канади, було видано працю Софії Русової «Наші визначні жінки: літературні характеристики-силюети», де авторка приділила увагу постаті Олени Пчілки. Русова наголошувала на її «шовінізмі» й «прямоті» у національних питаннях, підкреслюючи поєднання літературної творчості та громадської діяльності, а також оригінальність її художніх пошуків, що виходили за межі відтворення селянського побуту: «майже перша почала в них виводити не лише народне селянське життя, а й панський побут інтелігентів, української молоді і в них проводила свої улюблені думки» [1, с. 53].

У 1970 – 1980-х роках Марта Богачевська-Хом'як у фундаментальній праці «Білим по білому. Жінки у громадському житті України. 1884 – 1939» вписала історію українського жіноцтва у ширший контекст національного розвитку. Дослідниця інтерпретувала діяльність Олени Пчілки як вияв самостійницької позиції в українському русі та наголошувала на її переконанні, що незалежність України може бути здобута лише зусиллями самих українців, без сподівань на зовнішню підтримку [2, с. 83].

З утвердженням незалежності України почалося систематичне вивчення жіночої історії та феміністичних ідей у національній культурі. Соломія Павличко першою актуалізувала в академічній гуманітаристиці проблему феміністичної методології, звертаючись до спадщини українських

письменниць. У праці «Фемінізм» (2002) акцентовано на феміністичному потенціалі літератури Олени Пчілки поряд із творчістю Ганни Барвінок, Ольги Кобилянської та Лесі Українки, відкриваючи перспективи для переосмислення їхнього внеску в культурний канон [3].

Новітні дослідження роблять акцент на культурологічних і гендерних аспектах. Сніжана Жигун у статті «(Не)жіноча автобіографія: Олена Пчілка про себе» (2020) застосовує зарубіжні феміністичні студії як методологічну основу, розглядаючи автобіографічні тексти письменниці як стратегії самопредставлення. Вчена показує, що конструювання ідентичності Пчілкою відбувалося між двома полюсами – підпорядкуванням патріархальним авторитетам і прагненням до самостійної жіночої суб'єктності [4]. У 2024 році Оксана Полухович у дослідженні «Українські аристократки та аристократи: салонна романтика і культурне просвітництво у творчості Олени Пчілки» звертається до феміністичного літературознавчого аналізу, акцентуючи на жіночих образах і специфіці жіночої тематики у її прозі [5].

Дослідження Оксани Вишневної та Світлани Сухаревої (2024) «Феміністичні аспекти життєпису Елізи Ожешко та Олени Пчілки» зосереджує увагу на витоках формування феміністичних поглядів цих письменниць. Авторки підкреслюють, що ключовим чинником у становленні їхніх ідей стало сімейне виховання, яке сприяло розвитку почуття любові до рідної мови, народних традицій та громадянської позиції, а також надавало знання, недоступні у межах патріархального суспільства. Для Олени Пчілки особливу роль відіграла материнська і громадянська модель, яка дозволила їй вийти за традиційні патріархальні рамки та стати яскравим прикладом «нової жінки-матері, жінки-громадянки», поєднуючи публічну активність із особистісною самореалізацією. Цей підхід дозволяє глибше зрозуміти не лише

біографічні деталі, а й соціокультурні умови, що формували ранні феміністичні практики в українському контексті [6].

Варто згадати й збірку есеїв «Ті, що творили "Перший вінок"» (2024), присвячену 140-річчю виходу альманаху, де Тетяна Данилюк-Терещук запропонувала ґрунтовне осмислення постаті Пчілки. У статті акцент зроблено на поєднанні біографічних, творчих і громадських аспектів, що дозволяє побачити її не лише як літераторку, але і як одну з провідних діячок жіночого руху кінця XIX ст. [7].

Таким чином, історіографія спадщини Олени Пчілки демонструє методологічний плюралізм: від історико-біографічних студій Русової до сучасних гендерних і культурологічних інтерпретацій Жигун, Полухович та Данилюк-Терещук. Ранні праці наголошували на її патріотизмі та прямоті у національних питаннях, тоді як сучасні дослідження висувують на перший план проблематику жіночої ідентичності, феміністичних стратегій та культурного просвітництва. Це свідчить про багатовимірність наукових підходів і про необхідність інтеграції феміністичного аналізу у вивчення національно-культурної діяльності Пчілки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасній історіографії жіночого руху в Україні питання комплексного аналізу творчої та громадської діяльності Олени Пчілки через призму поєднання феміністичних і націоналістичних методологій потребує більш системного опрацювання. Хоча сучасні дослідження активно застосовують феміністичні підходи до вивчення української літератури та жіночої активності, питання поєднання націоналістичної ідеології та феміністичних практик у діяльності та творчості Пчілки залишається недостатньо опрацьованим. Зокрема, дослідники переважно зосереджуються на окремих аспектах – або на літературній спадщині, або на громадській активності, не поєднуючи їх у

єдину методологічну рамку, яка б показала взаємозв'язок між гендерними ідеями та концепцією українського націєтворення. Це свідчить про наявність лакуни у сучасних наукових працях та підкреслює необхідність подальших досліджень, спрямованих на інтегроване осмислення інтелектуальної та публічної діяльності Олени Пчілки в контексті розвитку українського жіночого руху кінця XIX – початку XX століття.

Метою дослідження є комплексне вивчення ідейно-світоглядної спадщини Олени Пчілки крізь призму поєднання феміністичних та націоналістичних мотивів у її літературному доробку та громадській активності. Для досягнення мети дослідження визначено **низку завдань**: аналіз художнього та публіцистичного доробку письменниці з метою виокремлення феміністичних і націоналістичних ідей; визначення ключових феміністичних ідей відображених у її художніх та публіцистичних напрацюваннях та представлення їх взаємодії з націоналістичними переконаннями письменниці; оцінка місця Олени Пчілки в українському інтелектуальному середовищі та окреслення її внеску у розвиток як націоналістичної, так і феміністичної думки; представлення сучасної інтерпретації постаті Пчілки як самодостатньої інтелектуалки, чий внесок у феміністичну та націоналістичну думку виходить за межі традиційної родинно-центричної парадигми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Творча та публіцистична діяльність Олени Пчілки свідчить про її зацікавленість актуальними проблемами суспільно-політичного життя того часу. У 1887 році у Львові спільно з Наталією Кобринською вона видала жіночий альманах «Перший вінок», у якому були представлені твори жінок, що поєднували феміністичні та національні ідеї. До збірки увійшли поезії авторок із Західної України та Наддніпрянщини, що підкреслює прагнення до єдності

українського жіноцтва та соборності українських земель. Саме Олена Пчілка є авторкою вірша «Перший вінок», який проголошує відданість жіночої діяльності на користь національної справи та загального блага держави:

«До спілки ж, сестри! В нашім гаю

Вінки ми праці пов'ємо –

І на користь рідного краю

Жіноче серце віддамо!» [8, с. 3,]

У своїй доповіді до 40-річчя видання альманаху «Перший вінок» Олена Пчілка наголошує на його унікальному значенні в історії української літератури та жіночого руху. На її думку, видання вирізнялося ключовими ознаками, що «дають йому право на якусь одмінну увагу». Пчілка підкреслює не лише географічне об'єднання авторок з Наддніпрянщини та Галичини, але й важливість символічного жесту жіночої солідарності – «се було перший раз, що наше жіноцтво увійшло в таку спілку» [9]. Ця оцінка вказує на усвідомлення авторкою ваги «Першого вінка» як не лише літературного, а й культурно-громадського явища, що ознаменувало новий етап участі жінок у публічному житті.

Наприкінці 80-х років XIX ст. вийшло її оповідання «Товаришки», в якому відтворено життя української інтелігенції 60–70 х років XIX століття, зокрема її тісний зв'язок із європейською культурою. Жіноче питання постає як одне з найактуальніших викликів доби, до розв'язання якого активно долучалися представники та представниці української аристократії [5, с.76-77].

У 1907 році в «Українському календарі. Рідний край» була опублікована публіцистична розвідка Олени Пчілки «Жіноча справа», у якій авторка звертається до аналізу історичних витоків нерівноправного становища жінок [10, с. 86-87]. Цінні ідеї та думки щодо розвитку феміністичних ідей, ініціативи

українського жіночого руху, питання національної свідомості та ролі жінки в культурному і громадському житті висловлені Оленою Пчілкою в автобіографії, яку вона підготувала для першої книги «Оповідань» у 1929 році на замовлення харківського видавництва «Рух».

Видається цікавим, що в автобіографії простежується виразна домінація чоловічих образів. Найбільш детально репрезентовані постаті батька та брата, які постають не лише як близькі родичі, а й як носії символічної влади та морального авторитету. Їм надається значно більше наративного простору, ніж жіночим фігурам – зокрема, батько змальований детальніше за матір, а дід – виразніше за бабусю. Такий дисбаланс можна інтерпретувати як наслідок внутрішньої інтеріоризації гендерної ієрархії, в межах якої жіноче постає менш вагомим, другорядним щодо чоловічого. Жінки в автобіографії Пчілки, хоча й присутні, часто маргіналізовані або ж виконують фонову, традиційно «доглядову» роль. Особливо показовим є поверхове висвітлення постаті чоловіка Олени Пчілки, якому приділено мінімум уваги. Це контрастує з розлогим змалюванням її батька, що свідчить про вибірккову інтенціональність у творенні родинного наративу – пріоритетними є ті чоловічі постаті, які уособлюють інтелектуальну чи суспільну вагу.

Застосування феміністичних підходів до аналізу жіночої автобіографіки відкриває нові горизонти для осмислення жанрових, ідеологічних і репрезентативних меж традиційної автобіографії, сформованої переважно чоловічим досвідом. Як слушно зазначає Л. Гілмор, автобіографія стає «тим, що пишуть чоловіки», тоді як жіночі тексти маргіналізуються як належні до «домашньої» або «меншої» традиції [11, р. 1]. Польська дослідниця А. Пеканець наголошує, що стать письменника, як і стать читача, визначає не лише спосіб письма, а й способи інтерпретації, добір тем, методи нарації, оптичну перспективу та світогляд, втілений у тексті [12, р. 5-6]. Такий підхід

дає змогу краще зрозуміти, чому навіть емансипована й освічена авторка, якою була Олена Пчілка, формує автобіографічний наратив довкола чоловічих постатей, надаючи їм символічної ваги, тоді як власний жіночий досвід залишається менш артикульованим.

На феміністичну, просвітницьку та суспільно-політичну орієнтацію Олени Пчілки чітко вказує її участь у громадському житті. В період проживання у Звягелі вона ініціювала створення бібліотеки з україномовною літературою, наголошуючи на її винятковості: «Невеличка була вона, та тішила тим, що виключно була українська» [13, с. 357].

Поряд із просвітницькою діяльністю, Пчілка відігравала важливу роль у мовному розвитку, належачи до кола інтелектуалів, які підтримували лексичне оновлення української мови. У спогадах вона зауважує, що разом із М. Старицьким зазнавала критики від опонентів саме через підтримку неологізмів: «Нас із Старицьким у ворожому таборі прозвали були навіть “ковалями” за те, що ми допускали змогу “кувати” нові слова, яких не вистачало в літературній українській мові»» [13, с. 373]. Таким чином, її позиція у мовному питанні свідчить не лише про усвідомлення потреби модернізації літературної мови, а й про її активну участь у формуванні мовної норми, що відповідала викликам національного культурного відродження.

Важливими майданчиками для поширення новітніх суспільно-культурних ідей у поєднанні з утвердженням національних традицій стали часописи «Рідний край» та «Молода Україна», видавництво яких здійснювала Олена Пчілка. Її послідовна й принципова позиція у національному питанні, вирізнялася безкомпромісністю. Саме через це постать Олени Пчілки нерідко ставала об'єктом критики і карикатурного зображення [7, с. 38-39].

Олена Пчілка була не лише редакторкою, а й фінансовою опікункою періодичних видань «Рідний край» і «Молода Україна», вкладаючи у них

власні кошти. У своїх спогадах вона пояснює складність фінансування, пов'язану з політичними обставинами та страхом потенційних читачів [13, с. 400]. Після смерті Лесі Українки в 1913 році Олена Пчілка переносить редакцію журналів до Гадяча, де продовжує роботу попри складну ситуацію. Закриття «Рідного краю» у 1914 році не зупиняє її публіцистичної діяльності – вона починає співпрацю з «Газетою Гадячского земства», яка виходила російською мовою. Спочатку вона друкує в ній українські тексти, а в 1917 році добивається офіційного рішення земських зборів про переведення газети на українську мову. Працює в ній до 1919 року, після чого, з її відходом, видання припиняє існування. У спогадах Пчілка також підкреслює свою активну участь у національному житті міста: «А в свій час, коли загострена була національна боротьба в Гадячому, газета і я особисто на різних зборах виступала за українізацію школи, установ і т. ін.» [13, с. 405].

У період, коли Олена Пчілка очолила часопис «Рідний край», його характер зазнав помітних змін. Незважаючи на звинувачення з боку представників різних політичних таборів у відході від попередньої суспільно-політичної спрямованості на користь літературного змісту, у виданні зберігалася значна частка матеріалів, присвячених політичним та суспільним питанням. Вирішальним було не співвідношення тематичних розділів, а підхід редакторки до добору матеріалів: у кожній публікації, незалежно від жанру чи тематики, Пчілка насамперед реалізовувала національну ідею, спрямовуючи читачів на усвідомлення важливості української ідентичності та національного самоусвідомлення [14, с.106].

Після отримання демократичних свобод внаслідок російської революції 1905 року українки долучалися до загальноімперських жіночих змагань за рівність з чоловіками. В лютому 1905 року було засновано Всеросійську спілку рівноправності жінок (СРЖ). Полтавське відділення СРЖ очолювала Олена

Пчілка. В 1907 році в часописі «Рідний край» було розміщено заяву СРЖ та власне звернення Олени Пчілки до жінок. Вона закликала надати жінці право голосу та підкріпила власне прагнення підписами 20 тисяч жінок із 122 міст імперії. Полтавське відділення подавало заяви до Рад Київського, Одеського, Харківського університетів з вимогою допуску жінок до навчання. В часописі розміщувалися статті, які сприяли організації участі українок в Першому Всеросійському жіночому з'їзді в Санкт-Петербурзі. Олена Пчілка брала в ньому участь, як делегатка від Українського Клубу [15].

Полтавське відділення СРЖ спиралося на платформу російського СРЖ, проте було доповнене положеннями, що враховували специфіку становища українських жінок. У програмних засадах організації підкреслювалося, що, окрім загальних для всього жіноцтва проблем нерівності, українок додатково обтяжували наслідки політичного пригнічення українського народу. Як зазначалося в документах «Спілки», українські жінки, будучи частиною багатомільйонної нації, позбавленої політичних прав і вимушено підпорядкованої централізованому державному устрою, неминуче зазнавали впливу духовного зневолення.

Особливу увагу приділяли питанню збереження та розвитку української мови, яка після втрати державної самостійності внаслідок Переяславської угоди розвивалася переважно завдяки зусиллям поодиноких діячів і часто не мала можливості публічного поширення. Серед ключових проблем також називалася денаціоналізація жіноцтва, спричинена російською системою освіти, що відривала культурно активну частину суспільства від народного життя. Подібна ситуація, на переконання членкинь організації, негативно позначалася насамперед на вихованні молодого покоління, захист якого вони вважали своїм найважливішим і найсвятішим обов'язком.

Показовим є те, що «Спілка рівноправності жінок» мала розгалужену структуру, включаючи кілька філій, серед яких – організація жінок-селянок. Остання оприлюднила лист до селян-чоловіків, у якому, відстоюючи ідею жіночої рівноправності, висувала конкретні вимоги: надання виборчих прав жінкам, хліборобкам нарівні з чоловіками наділи, а також забезпечення рівного доступу дівчат до шкільної освіти нарівні з хлопцями. Така позиція свідчила про поширення феміністичних ідей далеко за межі міського інтелігентського середовища та їх поєднання з питаннями соціальної та економічної емансипації жінки [16, с.131-132].

Після поразки революції 1905 року Олена Пчілка виступала із закликом, що українські жінки повинні організовувати власні товариства. Хоча російські жінки підтримали прагнення українок до автономії, проте російські політичні партії не визнавали цього. Вважала, що створивши розгалужену систему організацій, українці зможуть здобути права [17, с.35].

Феміністичні та націоналістичні ідеї Олени Пчілки формувалися, зокрема під впливом суспільних змін у XIX – на початку XX ст., освіти та сімейного виховання. У своїх публіцистичних та художніх творах Олена Пчілка приділяє окрему увагу минулому українського жіноцтва, відзначаючи його високий соціокультурний статус у XVI–XVII століттях – період, який вона вважає «розквітом української культури». Спираючись на історичні свідчення, авторка підкреслює, що в той час українські жінки мали доступ до освіти, займали помітне місце в громадському житті й відзначалися мистецькими здібностями. Особливої ваги набуває її порівняння становища українських жінок із московськими реаліями. Вказуючи на більшу самостійність українок, Пчілка зауважує: «В громадському житті, – в той час як московські боярині сиділи в “теремах”, – українське жіноцтво грало значну роль; сліди більшої самостійності можна теж бачити по юридичних джерелах

тих часів, щодо особистого становища в сім'ї, права на свою маєтність, права спадкового й т. и.» [9].

Олена Пчілка також підкреслює історичну активність жінок у громадському житті козацької України: «жінки працювали в шпиталях козацької України, пособляли братам, засновували школи менші й найвищі». Таким чином, вона конструює тяглість жіночої участі в суспільному процесі – від минулого до її сьогодення [10, с. 87].

Аналізуючи історію України крізь призму розвитку національної культури, Олена Пчілка послідовно звертається до внеску українок у становлення української літератури, підкреслюючи їхню роль як активних творчинь нового українського слова. Особливої уваги вона надає письменницям Марії Маркович (Марко Вовчок) і Ганні Барвінок, відзначаючи як художню вартість їхньої прози, так і її виховну, суспільну функцію. Пчілка також акцентує на активній участі жінок не лише як авторок, а й як меценаток українського відродження. Вона згадує внесок Марії Милорадович у заснування друкарні Наукового товариства ім. Тараса Шевченка у Львові, підкреслюючи міжрегіональну єдність жіночих зусиль у справі культурного поступу: «Мені втішно зазначити, що “фундувала” ту друкарню, давала на неї кошти, скільки тисяч, полтавська прихильниця нового українського руху, Марія Милорадовичка» [9].

Олена Пчілка аналізує історію українського жіночого руху, сприймаючи його як частину ширшого визвольного поступу суспільства. Вона проводить паралель між загальнолюдськими ідеями визволення та боротьбою жінок за рівноправність: «Тим часом, разом з думкою про “визволення всіх поневолених”, [...] виникла й дедалі ширшала думка про жіночу рівноправність. [...] Почалась боротьба на цьому полі, по всіх країнах. Боротьба довга, сутужна!» [9].

Особливу увагу Олена Пчілка приділяє міжнародному контексту, вказуючи на країни, де жінки на початку ХХ століття вже досягли значних успіхів. Вона згадує приклад Австралії, де «жінок, однаково з чоловіками, по способу загального й рівного голосування, вибірають членами парламенту», а також Фінляндії, де «найвища законодавча встанова крайова признала там за жінками виборче право». У статті також підкреслюється активна боротьба жінок за виборчі права у Великій Британії та Франції [10, с. 86-87]

Окремий аспект, якому Олена Пчілка надає особливої уваги, – це боротьба жінок за доступ до освіти. У роздумах над оповіданням «Товаришки» вона акцентує, що свідомо зупинилася на темі здобуття жінками права на освіту, хоча могла б вивести героїню вже в добу активної політичної боротьби. Такий вибір є показовим, адже свідчить про усвідомлення самими діячками жіночого руху його поступової політизації. Пчілка надає перевагу змалюванню першого етапу жіночого пробудження – прагнення до знань як передумови визволення. У такий спосіб вона підкреслює, що боротьба жінок за емансипацію розпочиналася з інтелектуального та культурного самоствердження, яке згодом еволюціонувало у політичну активність [9].

У своїх споминах Олена Пчілка акцентує увагу на освіті, яку отримували жінки в її родині. Дід по батькові, Яким Степанович Драгоманов, мав дочку, яку «не посилав у науку нікуди, віддав за гадяцького купця Ялового...» [13, с. 274]. Олена Пчілка описує також грамотність своєї матері: «мама наша була ледви грамотна; грамоти її вчив дяк із сусіднього села... Зате читати мама вміла добре й любила дуже книжки (се вже був надих нашого тата); читала не тільки романи тощо, а й газети і з цікавістю переказувала знайомим дамам політичні новини, російські і заграничні...» [13, с. 280]. Про інтерес до освіти Ольги Косач згадує Михайло Драгоманов у листах до родини під час навчання на першому курсі філологічного факультету університету Святого Володимира,

пишучи, зокрема, про можливість «дати мені таку освіту, як про неї гадалося» [13, с. 340].

Олена Пчілка підкреслює у своїх працях, що українські феміністки поєднували націоналізм і фемінізм: «Галицькі "еманціпантки" єднали в собі вищу освіту з ідеями патріотизму, українського націоналізму – і фемінізму (жіночої повноправності)». Сама Олена Пчілка визнавала це як важливу рису жіночого руху. До галицьких «еманціпанток» Олена Пчілка зараховує Софію Окуневську та Наталію Кобринську. Софію Окуневську вона змальовує як ініціативну жінку, яка, повернувшись до Галичини, «стала намовляти змислених землячок до заснування українського жіночого кружка», а також переконувала молоду письменницю Ольгу Кобилянську покинути писати німецькою мовою і звернутися до української, незважаючи на те, що її твори вже публікувалися у німецьких часописах. Наталію Кобринську Пчілка характеризує як «загарливу українську націоналістку й феміністку». В обох цих образах простежується органічне поєднання націоналістичних і феміністичних ідей, що є характерною рисою українського жіночого руху» [9].

Олена Пчілка не ототожнювала себе з феміністичним рухом у радикальному сенсі: «Хоч я жіночу рівноправність признавала тільки “в принципі”, запальною “феміністкою” не була» [9]. Це свідчить про її амбівалентне ставлення до феміністичної ідентичності: з одного боку, вона дистанціюється від «запального» фемінізму, а з іншого – визнає принципову важливість ідеї жіночого рівноправ'я. Попри цю декларативну дистанцію, Пчілка активно реалізовує феміністичні цінності у своїй практичній діяльності – зокрема, беручи участь у створенні першого українського жіночого альманаху. Її позиція демонструє типову для частини української інтелігенції кінця XIX століття стратегію: поєднання національного активізму з поміркованою, але послідовною підтримкою жіночого емансипаційного руху.

У своїх автобіографічних записах Олена Пчілка прямо вказує на відсутність виразних національних настроїв у середовищі, до якого вона належала в Наддніпрянщині: «Я тоді ще не захоплювалась справами взагалі громадськими українськими і спеціально галицько-українськими. Взагалі ще тоді в нашому колі знайомостей і київських, і волинських не було помітного розвитку національного настрою». Рішучий інтерес до українських національних справ, за її словами, з'явився після першої поїздки за кордон у 1872 році, під час якої вона вперше зустрілася з галицькими українцями. Зустріч Олени Пчілки з представниками галицького українства, зокрема з жінками стала для неї не лише поштовхом до зацікавлення національними справами, а й відкрила важливий аспект – участь жінок у національному русі: «Я побачила, що й поміж жіноцтвом галицьким є течія національних настроїв...» [13, с. 359-360].

Олена Пчілка у своїх спогадах аналізує стан політичної свідомості місцевого населення в Гадячі середини XIX століття. Вона відзначає, що «давніший, козацько-громадський лад було зруйновано, національну свідомість було затоптано, як затоптує міцніший, грубий палець гарячий присок у люльці...» [13, с. 335]. Водночас Пчілка констатує, що системна політика російської влади була спрямована на викорінення історичної пам'яті про українську державність серед мешканців регіону.

Проте, демократичні зміни внаслідок революції 1905 року сприяють піднесенню національної свідомості та розширенні суспільної підтримки ідеї жіночої емансипації, підкреслюючи, що вона вже не є виключно предметом інтелектуального обговорення, а починає формувати частину громадського та політичного дискурсу. У своїй публіцистичній розвідці «Жіноча справа» (1907) авторка зазначає, що «про рівноправність жіноцтва озиваються не тільки учені люди, а й взагалі громадські діячі, а й всі наші передові партії. В

першій нашій Державній Думі українські послы-селяне здіймали теж річ в обороні виборчого права жінок, рівного з чоловіками». Цей уривок демонструє кілька важливих тенденцій. По-перше, мова йде про зростання суспільної підтримки жіночого руху, коли до захисту прав жінок долучаються не лише інтелектуалки, а й широке коло громадських діячів [10, с. 88]. Таким чином, Пчілка фіксує трансформацію жіночого руху в Україні: від культурно-просвітницького до усвідомленого політичного проєкту, що включає вимогу громадянської рівності як складову національного визвольного процесу.

Окремо авторка аналізує становище жіноцтва. Вона з оптимізмом відзначає поширення феміністичних ідей, зокрема активізацію громадських ініціатив жінок, які «засновують скрізь свої товариства, уряджують жіночі з'їзди, видають жіночі часописи» [10, с. 87]. На її думку, ці дії зміцнюють віру в законне право жінок на рівність.

У своїй публіцистичній розвідці Олена Пчілка актуалізує питання поширення ідеї жіночої рівноправності в українському суспільстві. Зокрема, вона зазначає: «У нас на Україні теж клопочуться про те, щоб поширити рівноправність жінок, – їх однакове з чоловіками право на освіту, працю й громадське життя» [10, с. 87]. Цей фрагмент є показовим з кількох причин. Насамперед, Пчілка говорить про українські землі, уникаючи прямої прив'язки до контексту Російської імперії. Це свідчить про її націєцентричну оптику, в якій процеси емансипації жінок осмислюються саме в межах українського культурного простору. Крім того, акцент на «поширенні» відповідних ідей вказує на динамічний характер цього процесу.

Питання ідейних засад українського жіночого руху другої половини XIX ст. особливо виразно постає у зіставленні світоглядних орієнтирів двох його провідних діячок – Наталії Кобринської та Олени Пчілки. В альманасі «Перший вінок» (1887) Кобринська опублікувала три статті («Про

рух жіночий в новіших часах», «Українське жіноцтво в Галичині в наших часах», «Заміжня жінка середньої верстви»), у яких окреслила ключові проблеми жіночої емансипації та сформулювала власну концептуальну програму. Центральне місце в її підходах займала ідея економічної незалежності жінки. У праці «Замужня жінка середньої верстви» (Перший вінок, 1887) Кобринська детально аналізувала соціально-економічні чинники, що погіршували становище жінки. Підсумовуючи свої міркування, Кобринська наголошувала, що суспільство не здійснило жодних заходів для поліпшення економічного становища жінки, не підтримало ідею реформування родинних відносин і виявило байдужість до жіночої долі [8, с. 416]. На відміну від Кобринської, Олена Пчілка у своїй творчості та публіцистиці не приділяла провідної уваги економічним аспектам жіночої емансипації. Для неї першочерговим завданням була національно-культурна місія українського жіноцтва. Вона акцентувала на потребі збереження та розвитку української мови, виховання освіченої, національно свідомої жінки, здатної виконувати роль провідниці у справі культурного відродження народу. В умовах царських заборон та політики русифікації в Наддніпрянській Україні питання мови та культури набували особливого значення і закономірно висувалися на перший план у її світогляді. Такі відмінності пояснюються регіональними особливостями розвитку українського жіночого руху. У Галичині, яка перебувала під владою Австро-Угорської монархії, українське культурне життя мало відносно сприятливі умови, однак соціально-економічне становище жінок залишалося вкрай обмеженим. Це зумовлювало наголос Кобринської на питаннях економічної незалежності. У Наддніпрянській Україні, де цензура і політика русифікації істотно обмежували культурну діяльність, але економічні умови мали дещо інший характер, Пчілка закономірно робила акцент на проблемах мови та культурно-національної ідентичності.

Феміністична свідомість Наталії Кобринської мала виразне національне підґрунтя, що зумовило переплетення ідеї українського фемінізму з національним питанням. На її переконання, духовне відродження та освіченість жінки ставали передумовою її власного визволення, а через жінку – і визволення України. У цьому сенсі Кобринська поширювала ідею фемінізму не лише як соціально-культурного явища, а й як чинника державотворчих, консолідуючих та політичних процесів, надаючи жіночому питанню нового змісту та спрямовуючи українську жінку на виконання активної громадської місії [18, с. 195].

Подібні акценти знаходимо і в творчій спадщині Олени Пчілки, для якої поєднання національної ідеї з боротьбою за жіночу емансипацію було принциповим. Вона наголошувала, що «жіноча справа» має служити громаді та державі: «Коли ціла половина української людности здобуде собі право прилучитися до спільного життя, принести свій розум, свою здольність і працю на користь громаді, то пишнішим цвітом процвіте життя України!» [10, с. 89]. Це твердження виразно демонструє, що, як і у випадку Кобринської, ідея жіночої рівноправності мислилася Пчілкою не ізольовано, а як складова ширшого національного та культурного відродження.

Таким чином, обидві мислительки – попри різні соціально-політичні контексти їхньої діяльності – концептуалізували жіноче питання в нерозривному зв'язку з національною ідеєю. Для них емансипація жінки була не лише засобом індивідуального визволення, але й чинником утвердження національної ідентичності та формування модерної української нації.

Творчість Кобринської ґрунтується на тогочасних ліберально-феміністичних поглядах [19, с. 201-202]. Ідейна спадщина Олени Пчілки органічно інтегрується в загальноєвропейський феміністичний дискурс другої половини XIX – початку XX ст., особливо в рамках ліберального напрямку. Її

громадська діяльність відповідає ключовим засадам першої хвилі фемінізму, серед яких особливе місце посідали емансипація жінок у сфері освіти та праці, а також здобуття політичних прав, зокрема права голосу. Водночас специфіка її концепції визначалася національним контекстом. Якщо в західноєвропейських країнах головним вектором ліберального фемінізму були вимоги громадянських прав, то Пчілка поєднувала питання жіночої рівноправності з завданнями національного відродження. Її теза про «самостійницький напрям», де незалежність України мала виборюватися виключно внутрішніми силами, без опори на зовнішніх союзників, доповнювалася баченням активної ролі жінки у цьому процесі. Таким чином, жіноча емансипація мислилася не лише як індивідуальне визволення, а й як внесок у колективний національний проєкт.

Висновки. Олена Пчілка виступає ключовою фігурою українського жіночого руху кінця XIX століття, поєднуючи націоналістичні та феміністичні ідеї. Її участь у створенні альманаху «Перший вінок» засвідчує прагнення до об'єднання жінок з різних українських регіонів та важливість культурно-громадської солідарності в діяльності українок. Пчілка підкреслює історичну традицію активності жінок у суспільному та культурному житті, відзначаючи високий рівень освіти та участь українок у громадських справах ще у XVI–XVII століттях, що контрастує з обмеженими можливостями московських жінок. Пчілка аналізує історію жіночого руху як складову ширшого процесу національного відродження, демонструючи взаємозв'язок між боротьбою за рівноправність та освіту і поступовою політизацією діяльності жінок. Активно працюючи над популяризацією української літератури та національної ідентичності, Пчілка сприяє розвитку україномовної освіти і культурних інституцій.

Дослідження творчості та громадської діяльності Олени Пчілки свідчить про її багатовимірну роль у формуванні українського національного та феміністичного дискурсу на межі XIX–XX століть. Пчілка не обмежувалася роллю літераторки чи редакторки, активно інвестуючи власні ресурси в періодичні видання, забезпечуючи їхню стабільну роботу попри складні політичні та фінансові умови.

Особливої уваги заслуговує поєднання Пчілкою феміністичних прагнень з національними ідеями: вона підкреслює, що здобуття жінками рівноправності має служити користі громади та держави. Таким чином, емансипаційна програма українського жіноцтва не ізольована в межах гендерного дискурсу, а виступає складовою ширшого проєкту культурного, освітнього та державного відродження.

Ідейна спадщина Олени Пчілки органічно вписується у загальноєвропейський феміністичний дискурс другої половини XIX – початку XX ст., зокрема в контекст ліберального напрямку. Водночас специфіка її концепції визначалася національним контекстом: на відміну від західноєвропейських країн, де ключовим була боротьба за громадянські права, Пчілка поєднувала питання жіночої рівноправності з завданнями національного відродження, вбачаючи у жінці активного суб'єкта культурного та державного процесу.

Таким чином, можна стверджувати, що діяльність Олени Пчілки є важливим прикладом синтезу національної та феміністичної свідомості у контексті українського модернізаційного руху початку XX століття. Її публіцистика та художня проза не лише документують історичні процеси, а й активно формують суспільне сприйняття ролі жінки та значення національної культури, демонструючи, що жіноча емансипація в Україні була тісно пов'язана з прагненням до державного відродження.

Список використаних джерел

1. Русова С. Ф. Наші визначні жінки: літературні характеристики-силуети. Виннипег: Вид. заходом Союзу Українок Канади, 1945. 105 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/11011-rusova-s-nashi-viznachni-zhinki-literaturni-harakteristiki-silyueti/> (дата звернення: 23.05.2025)
2. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України. 1884–1939: монографія. Львів: Український католицький університет, 2018. 520 с.
3. Павличко С. Фемінізм: упорядник та передмова Віри Агєєвої. Київ: Основи, 2002. 321 с.
4. Жигун С. (Не)жіноча автобіографія: Олена Пчілка про себе. Літературний процес: методологія, імена, тенденції, (15), 43–48. URL: <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/507> (дата звернення: 15.08.2025)
5. Полухович О. Українські аристократки та аристократи: салонна романтика і культурне просвітництво у творчості Олени Пчілки. Бунтарки: нові жінки і модерна нація: есеї. Київ: Смолоскип, 2024. С. 57-79.
6. Вишневська О., Сухарева С. Феміністичні аспекти життєпису Елізи Ожешко та Олени Пчілки. *Волинь філологічна: текст і контекст*, 37, 104-115. <https://doi.org/10.29038/2304-9383.2024-37.vys> (дата звернення: 15.08.2025)
7. Данилюк-Терещук Т. «На користь рідного краю». Олена Пчілка у просторах українського життя. Ті, що творили «Перший вінок»: збірка есеїв. Київ: *Creative Women Publishing*, 2024. С. 32-45.
8. Перший вінок: жіночий альманах, виданий коштом і заходом Наталії Кобринської та Олени Пчілки. Львів: друкарня Товариства імені Т. Г. Шевченка, 1887. 464 с

9. Пчілка О. Доповідь до 40-річчя видання альманаху «Перший вінок». Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України у фонді Олени Пчілки (ф. 28, од. зб. 166)
10. Український календарь «Рідний край» на 1907 рік. Додаток до часопису «Рідний край». Полтава. 1907. 148 с.
11. Gilmore L. *Autobiographics. A Feminist Theory of Women's Self-Representation*. Ithaca–London: Cornell University Press, 1994. 208 p.
12. Pekaniec A. Czy w tej autobiografii jest kobieta? Kobieta literatura dokumentu osobistego od początku XIX wieku do wybuchu II wojny światowej. Kraków 2012: riiii, 2013. 400 p.
13. Пчілка, О. Вибране. Київ: Ще одну сторінку, 2024. 416 с.
14. Констанкевич І. Націоналістична діяльність Олени Пчілки як «редакторки - видавниці» часопису «Рідний край» (2022). *Волинь філологічна: текст і контекст*, 34, С. 102-113. <https://volyntext.vnu.edu.ua/index.php/volyntext/article/view/1037> (дата звернення: 28.06.2025)
15. Білосорочка С. І. Олена Пчілка й Наталія Кобринська як започатковувачки суспільно-політичних рухів українських жінок за гендерну рівність. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=apdy_2018_2_13 (дата звернення: 22.03.2025)
16. Нова громада: літературно-науковий місячник. Редактори: В. М. Леонтович, Б. Д. Грінченко, С. О. Єфремов, Є. Х. Чикаленко. Київ, 1906. №1 (Січень)
17. Богачевська М. Дума України – жіночого роду. Київ: Воскресіння, 1993. 110 с.

18. Швець А. Жінка з хистом Аріадни: Життєвий світ Наталії Кобринської в генераційному, світоглядному і творчому вимірах: монографія. Львів: Інститут Івана Франка НАН України; Лекторій СУА з жіночих студій УКУ; ВГО «Союз Українок», 2018. 752 с.
19. Маланчук-Рибак О. Ідеологія і суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно–історичний контекст: монографія. Чернівці: Книги–ХХІ, 2006. 500 с.